

BARBARA KOVAČEVIĆ

Trinaesto prase u sedmome nebu

U hrvatskoj frazeologiji ima malo brojevnih frazema, tj. onih frazema u kojima je nosiva sastavnica broj (npr. *ni pet ni šest, pet do (prije) dvanaest, za pet, kao dva i dva <četiri>*). Znatno je više onih frazema u kojima brojevnice nisu nosive, a one mogu biti: glavni brojevi (*trista čuda, dan-dva, jedna duša u dva tijela, lud sto gradi, preko (iza) devet (sedam) gora (brda, mora), sa svojih deset prstiju* [učiniti što, postići što i sl.], *sve u šesnaest, jedan nula za koga*), redni brojevi (*šesto (sedmo) čulo, to mi je prvi glas, napraviti (učiniti) prvi korak, peti kotač na kolima, druga liga, <kao> trinaesto prase*), brojevnice (*čista petica, kao kec na desetku, mali milijun koga, čega, sedmorica veličanstvenih*), brojevnici (*otvoriti/otvarati četvoro (četvere) oči, cijepati dlaku na četvero*) te pridjevi i prilozici koji izražavaju neki oblik umnožavanja (*dva puta razmisliti (promisliti) <o čemu>, dvostruka igra, kao dva puta dva <četiri>*).

Većina frazema s brojevnim sastavnicama počiva na slikovitosti te je lako ustanoviti motivaciju frazema i svezu s frazemskim značenjem. Tako je frazem *prva lasta <čega>* u značenju 'prvi nagovještaj, preteča čega, prvi predstavnik čega' motiviran konvencionalnim znanjem da je lastavica, kao ptica selica, prvi glasnik proljeća jer u tome godišnjem dobu dolazi u naše krajeve. Isto je i sa zoonimnim frazemom *<kao> trinaesto prase*, kojim se označuje nepoželjna ili suvišna osoba, koji počiva na poznavanju anatomije i činjenici da krmača može hraniti samo dvanaestero mladunčadi. Frazemi *kao kec (as) na desetku (deset)* u značenju 'u pravi čas, pravodobno' i *kao kec (as) na jedanaest* u značenju 'neumjesno, u pogrešno (nezgodno) vrijeme' motivirani su pravilima kartaške igre ajnca, u kojoj zbroj vrijednosti karata ne smije prijeći 21 jer se u protivnome automatski gubi igra. Idealnim dobitkom smatra se dobivanje asa (čija je vrijednost 11) i karte koja ima vrijednost 10. Također, i frazemi *u petoj brzini* 'u velikoj brzini, ludim tempom', *druga strana medalje* 'naličje čega, suprotna (druga) strana čega', *na sve četiri strane <svijeta>* 'posvuda, svuda, na sve strane', *dva metra pod zemljom* 'mrtav' motivirani su stvarnim životnim činjenicama i njihovu motivaciju lako mogu uočiti svi govornici hrvatskoga jezika.

Motivacijska baza transparentna je i u onim frazemima s brojevnom sastavnicom u kojima dolazi do izostavljanja imeničke sastavnice. Sastavnica *noga* biva eliptičnom u frazemu *dočekati se na sve četiri* ‘biti snalažljiv, dobro se izvući iz teške situacije’, pogotovo ako uzmemo u obzir da je ista slika motivirala nastanak somatskoga frazema *dočekati se na <četiri> noge* ‘snaći se, uspješno se izvući iz neugodne situacije (teškog položaja)’. Međutim, kod somatskih frazema *imati dvije lijeve noge* i *imati dvije lijeve ruke* izostavljanjem antroposomatskih sastavnica nastaju homonimni frazemi *imati dvije lijeve*, čije se značenje može iščitati samo iz konteksta. Iako oba frazema opisuju nespretna čovjeka, frazem *imati dvije lijeve <ruke>* odnosi se na čovjeka koji nespretno ili nevjешto obavlja bilo koji posao koji se obavlja rukama (*Što se šminkanja tiče, ja imam dvije lijeve ruke, ali tko zna, može pokušati.*; *Bio je poseban izazov susresti se s Ivom Majoli jer sam bila dosljedna u tome da me nauči igrati tenis, a kako imam dvije lijeve, nisam baš bila sigurna kako će to završiti.*), dok je frazem *imati dvije lijeve <noge>* ograničene uporabe i opisuje čovjeka koji je nespretna u plesanju, tj. koji nema dobru koordinaciju (*Možda su Vam od djetinjstva tvrdili da imate dvije lijeve noge ili da Vam plesni pokreti i nisu najskladniji.*; *Što se plesa tiče, imam dvije lijeve i plesna partnerica prilično je netrpeljiva prema mojim (ne)spособnostima, ali pomalo se uči toleranciji na plesnome podiju.*). U novije se doba oba frazema upotrebljavaju i u sportskome registru. Za sportove kod kojih je važna spretnost nogu (npr. nogomet) upotrebljava se frazem *imati dvije lijeve <noge>*, a za sportove kod kojih je važna spretnost ruku (rukomet, košarka) upotrebljava se frazem *imati dvije lijeve <ruke>* (*Bio sam jedan od onih klinaca koji su oduvijek imali dvije lijeve, pa su me uvijek gurali na gol jer nisam znao dovoljno dobro igrati.*; *Budući da je Goja imao dvije lijeve noge za nogomet, morao je izmisliti nešto novo kako bi impresionirao Maju.*; *Vrlo jednostavno, za nogomet imam dvije lijeve noge, a za košarku i rukomet dvije lijeve ruke.*; *Golman s dvije lijeve ruke*). Iako je kod navedenih frazema antroposomatsku sastavnicu moguće izostaviti, ostala je pridjevna sastavnica koja je odigrala veliku ulogu pri formiranju frazemskega značenja jer je u somatskoj frazeologiji desna ruka pokazatelj spretnosti, nečega što je dobro i korisno, a lijeva je ruka simbol nespretnosti, nečega što je negativno i loše.

Izostavljanje imeničke sastavnice uočavamo i u frazemima *reći dvije-tri* ‘reći nekoliko riječi, dati ukratko svoje mišljenje’ i *dati <dvadeset pet> po gol* ‘istući koga po stražnjici /obično o djetetu/’, a na temelju frazemskega značenja može se iščitati da je u prvome frazemu izostala imenička sastavnica *riječ*, a u drugome imenička sastavnica *udarac*. Znatno je teže pretpostaviti koja je imenička sastavnica izostavljena u frazemima *imati tri*

čiste ‘biti odvažan (hrabar), imati smjelosti *za što*, usuditi se reći (učiniti) *što*’ i *nemati tri čiste* ‘1. nemati hrabrosti (odvažnosti) *za što*, biti neodlučan, skanjivati se; 2. ništa ne znati, nemati pojma *o čemu*; 3. biti glup (neinteligentan)’, pa se u oštroj konkurenciji mogu naći imeničke sastavnice *misao, ideja* ili *riječ*.

S najviše se izazova susrećemo kod onih brojevnih frazema kod kojih je otežana vizualizacija, tj. koji nemaju slikovitu podlogu. Takvi su frazemi *ni pet ni šest* ‘bez okolišanja (razmišljanja, ustručavanja)’ i *sve u šesnaest* ‘jako, iz sve snage, svom snagom, punim intenzitetom, što je najviše moguće’. Godine 2015. Vlatko Broz pri traganju za izgubljenom motivacijom brojevnih frazema proveo je anketu na dvjestotinjak govornika hrvatskoga jezika, a rezultate svojega istraživanja objavio je u znanstvenome radu *Frazeologija sve u šesnaest: motiviranost značenja numeričkih frazema u hrvatskome (Filologija 64)*. Ispitanici su na temelju pučkih ili popularnih etimologija pokušali doći do motivacijske baze frazema. Za frazem *sve u šesnaest* smatraju:

- da je fonološki motiviran jer riječ *šesnaest* sadržava tri tjesnačnika, koji svojim karakteristikama daju zvuk jurnjave ili žurbe
- da ima veze s vrstom motora gdje je 16 bila jedinica snage
- da je motivacija matematička jer je broj 16 kvadrat broja 4
- da je motivacija glazbena jer šesnaestinka simbolički predstavlja brzi ritam
- da ima veze s mjerenjem vremena jer se jedan sat dijeli na četiri četvrtine, koje pomnožene s 4 daju 16
- da ima veze s dobi (*sweet sixteen*), tj. s mladošću, energijom i snagom
- da ima veze s tkanjem jer je 16 broj glavnih niti pri tkanju kvalitetnoga platna
- da potječe iz vremena Habsburške Monarhije ili Austro-Ugarske kad se u vojsku išlo sa šesnaest godina
- da ima veze s nogometom, tj. šesnaestercem.

Mogućnosti tumačenja brojne su i raznovrsne, a ipak ni za jedno objašnjenje ne može se reći da je pravo ili točno. Još su manje vjerojatna objašnjenja motivacije frazema *ni pet ni šest*. Ispitanici za taj frazem smatraju:

- da potječe od neke dječje brojalice ili pjesmice koja glasi „ni pet, ni šest, ni sedam – e baš ti ga ne dam!”
- da potječe od kockanja jer su na kocki brojevi 5 i 6 najveći brojevi
- da su brojevi 5 i 6 u sredini brojevnoga niza od 1 do 10
- da su povezani s brojem prsta na ruci jer je peti prst na jednoj, a šesti prst je već na drugoj ruci
- da je frazem fonološki motiviran jer su to jedina dva jednosložna broja s istim samoglasnikom i još dolaze jedan iza drugoga
- da su brojevi nasumično odabrani.

Zanimljivo je da i u engleskome jeziku postoji brojevni frazem *at sixes and sevens*, kojim se opisuje stanje zbunjenosti i nereda, a traganje za njegovom motivacijom ostalo je na pretpostavci da je motiviran starom engleskom igom s dvjema kockicama koja se zvala *Hazard* i bila je popularna u 17. i 18. stoljeću.

U većini brojevnih frazema brojevnice su sastavnice integralne i nezamjenjive, ali postoje i oni frazemi u kojima dolazi do variranja brojevnice sastavnice. Jedan je od takvih frazema frazem *biti na (u) sedmom (devetom) nebu*. Nastanak frazema motiviran je

mitološkim ili religioznim kozmološkim predodžbama. Koncept o sedam razina u podjeli neba prisutan je još u drevnoj Mezopotamiji, a poslije je svoje mjesto pronašao u judaizmu i islamu. U antičkoj predodžbi svakomu od sedam nebesa pripisuje se jedan tada poznati nebeski objekt (Mjesec, Merkur, Venera, Sunce, Mars, Jupiter i Saturn) koji se kreće redovitim putanjama. Čak je i grčki filozof Aristotel (384. – 322. prije Krista) u svojoj raspravi *O nebu* vjerovao da se nebo sastoji od sedam kristalnih sfera na kojima leže zvijezde i planete, a sedmo je nebo najbliže „prvome pokretaču”, ono je najviša točka do koje ljudska duša može doći nakon smrti. Iako se sedam nebesa spominje u Talmudu i Kuranu (čak postoji vjerovanje da je tu knjigu donio anđeo (melek) sa sedmoga neba), ne spominje se u *Novome zavjetu*. Međutim, u srednjemu vijeku kršćanski su mislioci proširili model sa sedam na deset nebesa i to su

poučavali na prvim europskim sveučilištima, a puninu vrhunske književne interpretacije model je dobio u *Božanstvenoj komediji* talijanskoga pjesnika Dantea Alighierija (1265. – 1321.).

Bez obzira na to je li riječ o sedmome ili devetome nebu, pa čak i desetome nebu, koje je prisutno u susjednim nam frazeologijama, frazem opisuje čovjeka koji je na vrhuncu svoje sreće, koji je oduševljen, razdragan ili euforičan te mu se čini da je poletio do neslućenih visina.

